

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Μια πρόταση διακειμενικής διδασκαλίας

Ένα Αναγνωστοπούλου, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Περίληψη

Στο κείμενο που ακολουθεί καταγράφεται μια προσπάθεια διδακτικής αξιοποίησης στοιχείων του περιεχομένου από το έργο του Αδ. Κοραή «Ο Παπατρέχας»¹. Χρησιμοποιώντας ως υποστηρικτικό υλικό αποσπάσματα από την «Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου»² αναδεικνύουμε τη διακειμενικότητα βασικών ιδεών του έργου του Κοραή, όπως είναι η αξία της γνώσης, καθώς και η αξία της γλώσσας, η οποία αποτελεί καθοριστικό στοιχείο ταυτότητας αλλά και αποκλειστικό μέσο παιδείας κάθε λαού. Θεωρώντας τη γνώση του πολιτισμικού πλαισίου αναγκαία για την ερμηνεία του κειμένου και κατ' επέκταση για την πραγματοποίηση των στόχων που έχουμε θέσει, συζητάμε, με αφορμή πάντα το κείμενο, θέματα που βοηθούν προς αυτή την κατεύθυνση. Επιπλέον, με τις «Προεκτάσεις» προσεγγίζουμε τη σημερινή πραγματικότητα όπως τη βιώνουν οι μαθητές. Ολοκληρώνοντας τη διδακτική προσέγγιση, παραθέτουμε σχετικές με τα εξεταζόμενα κείμενα ενδεικτικές ασκήσεις-δραστηριότητες.

1. Τα δύο κείμενα

Στον «Παπατρέχα» (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου) θίγονται θέματα θεμελιώδους σημασίας για την κατανόηση του ρεύματος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού όπως η αξία της γνώσης και το ζήτημα της γλώσσας. Επιπλέον, προβάλλεται η απελευθέρωση της σκέψης, το βασικότερο όραμα του Διαφωτισμού, που ενσαρκώνεται στο απτό παράδειγμα ενός «μη μισαλλόδοξου» ιερέα, χαρακτηριστικού εκπροσώπου της εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Η κ. Ένα Αναγνωστοπούλου είναι Φιλολόγος, αποσπασμένη στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Στην «Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου...» (παράρτημα) ο Κοραΐς υποστηρίζει σθεναρά την άποψή του για τη μορφή της ελληνικής γλώσσας την οποία θα πρέπει να καλλιεργήσουν οι Έλληνες, η οποία δεν είναι άλλη από τη μητρική τους γλώσσα «καθαρισμένη» όμως από χυδαϊσμούς και δάνεια. Το περιεχόμενο της επιστολής μπορεί να λειτουργήσει υποστηρικτικά κατά τη διδασκαλία του «Παπατρέχα». Θεωρούμε ότι είναι ένα κείμενο-δεξαμενή από όπου οι μαθητές θα μπορέσουν να αντλήσουν υλικό και να προσδιορίσουν ορισμένες από τις βασικές θέσεις του Κοραΐ σχετικά με το ζήτημα της γλώσσας.

Αν προσπαθήσουμε να βρούμε ορισμένες κοινές συντεταγμένες όσον αφορά το περιεχόμενο των δύο εξεταζόμενων κειμένων, θα αναφέραμε ότι:

- «Ο Παπατρέχας» είναι ένας ύμνος στην αξία της γνώσης και της παιδείας, ενώ το περιεχόμενο της προς Αλέξανδρον Βασιλείου επιστολής αναφέρεται στο μέσο, στο όργανο με το οποίο η γνώση επιτυγχάνεται, δηλαδή στη γλώσσα.
- Και τα δύο κείμενα έχουν επιστολικό χαρακτήρα. Ο Κοραΐς ό,τι θέλει να διαβαστεί το εντάσσει σε επιστολή προς κάποιον φίλο. Στην περίπτωση των «Προλεγόμενων» στην *Ιλιάδα*, θέλοντας ο ίδιος να «καλυφθεί» πίσω από την ιδιότητα του «εκδότη» της *Ιλιάδας*, δεν ομολογεί την ταυτότητά του και παρακαλεί το φίλο του και παραλήπτη της επιστολής του να μην την αποκαλύψει ούτε εκείνος, διότι πιστεύει ότι με την ανωνυμία μπορεί να περιφρουρήσει «την ελευθερία με την οποία εξέθετε τους λογισμούς του» (Αγγέλου, 1970, σ. 15).
- Και τα δύο κείμενα είναι αποσπάσματα από «Προλεγόμενα». Τα «Προλεγόμενα» είναι ιστορικοφιλολογικές εισαγωγές που επικεντρώνονται κάθε φορά στο έργο που εκδίδεται και στο συγγραφέα του (Μ.Ι.Ε.Τ., 1988, σ. 12). Επειδή όμως στόχος του Κοραΐ ήταν να «επικοινωνήσει» με το λαό και να τον «διδάξει», στις εισαγωγές αυτές στους αρχαίους συγγραφείς σχολίαζε ό,τι έκρινε κάθε φορά πως θα ωφελούσε το έθνος. Με αυτόν τον τρόπο παρενέβαινε συχνά στα πράγματα από την έδρα του, το Παρίσι, επηρεάζοντας το γενικότερο πολιτισμικό κλίμα στον ελληνικό χώρο. Ο Κοραΐς λοιπόν «νοιαζόταν» όχι τόσο για την έκδοση της μετάφρασης των αρχαίων ελληνικών κειμένων αλλά κυρίως για την έκδοση των «Προλεγόμενων» σε αυτά. Αυτό άλλωστε αποδεικνύει η έκδοση της *Ιλιάδας*, η οποία κυκλοφόρησε με την ανολοκλήρωτη μορφή της (Αγγέλου, 1970, σ. 15). Στόχος του Κοραΐ στα «Προλεγόμενα» των τεσσάρων πρώτων ραψωδιών της *Ιλιάδας* (1811-1920) ήταν να τονιστεί η ανάγκη να μορφωθεί ο κατώτερος κλήρος. Ο Κοραΐς σχολιάζοντας ως επιμελητής της έκδοσης το αν θα αφήσει ή θα περιλάβει σε αυτήν την ιστορία του Βολισσινού ιερέα λέει: «Διά τι να το αφήσω; Αν ο βίος του Παπά Τρέχα έχη τινά γελοία, δεν λείπουν όμως απ' αυτόν και παραδείγματα

αρετής, αξία να δειχθώσιν εις παντός επαγγέλματος και πάσης τάξεως ανθρώπους Ζ.Α.»³. Είναι προφανές λοιπόν ότι ο Κοραΐς αγαπούσε ιδιαίτερα τον «Παπατρέχα» και αγωνιούσε για την έκδοσή του.

Το αφηγηματικό είδος: Ο «Παπατρέχας», έργο που δημιουργήθηκε πολύ πριν από την εμφάνιση του νεοελληνικού διηγήματος και της νεοελληνικής ηθογραφίας, εμπεριέχει ωστόσο εν σπέρματι στοιχεία τους όπως το σύντομο της αφήγησης, καθώς και το ότι η αφήγηση επικεντρώνεται γύρω από ένα βασικό ήρωα/πρωταγωνιστή, ο οποίος ψυχογραφείται πλήρως, ώστε ο αναγνώστης να αποκτή μια συνολική αίσθηση της ζωής του (Παρίσης, 2005, λ. διήγημα, ηθογραφία). Θα μπορούσε ίσως να αποδοθεί στον «Παπατρέχα» ο χαρακτηρισμός του *πρώιμου ηθογραφικού διηγήματος*⁴.

2. Η «καινούρια» γνώση

- Η εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (συσχέτιση Ευρωπαϊκού – Νεοελληνικού Διαφωτισμού): τα χαρακτηριστικά – οι ιδέες.
- Το κείμενο είναι προϊόν της εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Μέσα από το βασικό μήνυμά του, την ανάγκη εκπαίδευσης του κλήρου και του λαού, προβάλλεται η αξία της παιδείας.
- Ο ήρωας Παπατρέχας είναι άνθρωπος της εποχής του. Χάρη στον ανοικτό νου του απέκτησε πολλές γνώσεις σχετικά με τον πολιτισμό της πατρίδας του και το κυριότερο τις μοιράστηκε με τους άλλους, τις «μετεκένωσε» στους γύρω του: η γνώση έχει αξία, όταν μεταδίδεται και όταν μεταφράζεται σε πράξη.
- Η στενή σχέση γλώσσας και εκπαίδευσης. Σε μια περίοδο που ήταν αδήρητη ανάγκη η μόρφωση του Έλληνα ήταν φυσικό να προκύψει ζήτημα γλώσσας: Ποια μορφή γλώσσας θα έπρεπε να επικρατήσει;
- Η θέση του Κοραΐ στο γλωσσικό ζήτημα: η «μέση» οδός.
- Ο «Ιδεολόγος» Κοραΐς: γλώσσα – παιδεία – ελευθερία.
- Στοιχεία θεωρίας λογοτεχνίας: αφήγημα, διήγημα, ηθογραφία, Διαφωτισμός, ρομαντισμός.
- Η κριτική: οι ιδέες του Διαφωτισμού σήμερα: προέκταση του προβληματισμού και σε άλλα θέματα.

3. Μια πρώτη ανάγνωση

Κρίνουμε χρήσιμο να γνωρίζουν οι μαθητές ότι βρισκόμαστε στους χρόνους πριν από την επανάσταση και ότι ο ρόλος της *εκκλησίας και του κλήρου* ήταν ιδιαίτερα σημαντικός για τον ελληνισμό⁵. Έχοντας λοιπόν αυτό υπόψη θα μπορούσαν να δουν διαφορετικά τόσο την αναφορά του αφηγητή στον Όμηρο, που αντιπροσωπεύει την

αρχαία θρησκεία, όσο και την αντίδραση του «Παπατρέχα», του απλού ιερωμένου, ο οποίος όχι μόνο παραβλέπει το γεγονός ότι ο Όμηρος δεν ήταν χριστιανός, αλλά μέσα από εσωτερικές διεργασίες και νέες τοποθετήσεις ζητά από το συνομιλητή του να μάθει για τις δυσκολίες της έκδοσης του Ομήρου και τελικά στηρίζει την έκδοση αυτή. Με αφορμή λοιπόν τις γνώσεις των μαθητών από το μάθημα της Ιστορίας, για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να προκαλέσουμε συζήτηση για τον παιδευτικό ρόλο του κλήρου, της εκκλησίας κατά την τουρκοκρατία αλλά και αργότερα. Να κάνουμε διάκριση ανάμεσα σε κατώτερο και ανώτερο κλήρο και έτσι να παρουσιάσουμε έναν λαϊκό ιερέα, τον «Παπατρέχα», όπως τον συνέλαβε η κοραϊκή έμπνευση.

Σε όλη την έκταση του κειμένου εναλλάσσονται τα αμιγώς αφηγηματικά μέρη με το διάλογο και τα σχόλια, στα οποία αποτυπώνεται σαφώς η στάση του αφηγητή σε σχέση με τα διαδραματιζόμενα. Σχετικά με το στοιχείο του διαλόγου επισημαίνουμε ότι μόλις τότε το διαλογικό είδος είτε στη λογοτεχνία είτε στα διδακτικά εγχειρίδια⁶ αρχίζει να σημειώνει μεγάλη ανάπτυξη. Ένα κλίμα γενικότερης ανανέωσης επηρεάζει και το ύφος των εντύπων: το δουλοπρεπές ύφος, οι κολακευτικές προσφωνήσεις αντικαθίστανται από διατυπώσεις φιλικές και ευγενικές. Η διάταξη της ύλης στα βιβλία αλλάζει επίσης: υποχωρούν πια οι ασφυκτικά γεμάτες σελίδες και εμφανίζονται οι παράγραφοι και οι υπότιτλοι. Αρχίζει να μυρίζει «Ευρώπη» όπως λέει ο Κοραΐς. Τα βιβλία γίνονται μικρά, κομψά, «διά την τζέπην, κατά τη συνήθειαν των καινοτρόπων Γάλλων» (Δημαράς (2), σ. 20).

4. Η ερμηνεία

Κατά την ερμηνεία περνάμε από το επίπεδο των συγκεκριμένων προσώπων και ειδικών συμβάντων της αφήγησης στο επίπεδο της γενίκευσης, όπου ενδιαφέρουν τα κοινωνικά σχήματα και οι αξίες (Scholes, 2005, σ. 57). Έργο του διδάσκοντος είναι, επομένως, να καθοδηγήσει τους μαθητές να περάσουν από το ειδικό, το συγκεκριμένο, το κείμενο, στο γενικότερο, στο θέμα, στο πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής και πιο συγκεκριμένα:

- από τον απλό ιερέα στον κλήρο και μάλιστα στον κατώτερο κλήρο,
- από τον εκδότη (επιστολογράφο-αφηγητή), τον Άγγλο περιηγητή, το γιο του Παπατρέχα, το λόγιο ιερέα, τον παραλήπτη της επιστολής και επιμελητή γενικότερα της έκδοσης στους λογίους, που στόχευαν να κάνουν γνωστούς στο λαό τους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και οι οποίοι λόγοι συνέβαλαν στην αφύπνιση των αμόρφωτων εξαιτίας της δουλείας Ελλήνων,
- από τους αρχιερείς στον ανώτερο κλήρο,

- από τους *ενορίτες* του χωριού στο *λαό*, στο μεγαλύτερο κομμάτι του ελληνισμού που, όντας *απαίδευτο*, χωρίς τη σωστή πνευματική καθοδήγηση, δεν ήταν σε θέση να ξεχωρίζει το ουσιαδές από το περιττό, αλλά αντιδρούσε με βάση το ένστικτο στις διάφορες περιστάσεις.

Τα πρόσωπα που σκιαγραφούνται στο κείμενο αντιπροσωπεύουν επομένως βασικές ομάδες του κοινωνικού πλέγματος της εποχής (τον κατώτερο κλήρο, τους λογίους, τον ανώτερο κλήρο, το λαό).

- από τις αντιδράσεις των προσώπων στις ιδέες, στις αξίες, στα προβλήματα, στα θέματα της εποχής. Περιγράφοντας τις συνθήκες και τις αξίες της εποχής, το πολιτισμικό σύστημα (Scholes, 2005, σ. 80) δηλαδή, εύκολα οδηγούμε τους μαθητές στον προσδιορισμό των προθέσεων του δημιουργού, που δεν εξαντλούνται μόνο στην περιγραφή ενός προσώπου αλλά κυρίως στην προβολή θεμάτων που απασχολούσαν τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής. Έτσι εισάγουμε τους μαθητές στο «κλίμα» του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, μιας ξεχωριστής για τον ελληνισμό εποχής, την οποία σημάδεψε η προσωπικότητα του Κοραή, πνευματικού ηγέτη του γένους. Οι συνθήκες, όπως διαμορφώθηκαν τότε, επέτρεψαν στους Έλληνες να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο, που είναι αναγκαία προϋπόθεση για κάθε είδος «πνευματικής» ανάπτυξης: «Οι *καραβοκυραίοι* και οι *πραγματευτάδες* δεν φέρνουν μονάχα πλούτη από τις *δυτικές χώρες* όπου ταξιδεύουν. Μαζί με τα πλούτη φέρνουν τον πόθο μιας καλύτερης ζωής, την πεποίθηση ότι την καλύτερη αυτή ζωή τη δίνει η παιδεία στον άνθρωπο, η παιδεία που είναι μητέρα της ελευθερίας...» (Δημαράς (2), σ. 9, 12, 13). Αφού παρουσιάσουμε συνοπτικά βασικές πληροφορίες σχετικά με το κίνημα του Διαφωτισμού στην Ευρώπη (ανθρώπινα δικαιώματα, αίτημα εποχής: η γνώση, κυριότεροι φορείς/Βολταίρος κ.τ.λ.), καταγράφουμε τις περιόδους, τους συντελεστές, το πολιτικο-οικονομικό πλαίσιο (συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή, οικονομική άνθηση ελληνισμού) και τα βασικότερα χαρακτηριστικά (π.χ. τη δίψα για γνώση, τον αγώνα για μετακένωση της γνώσης, καθώς και τη στροφή στον ορθό λόγο, στη δυνατότητα του ανθρώπου για ευτυχία, στις εθνικές/ζωντανές γλώσσες και στη διδασκαλία τους, στην αρχαιότητα, στην ανεξιθρησκία, στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου, στη χαρά της ζωής κ.ά.) του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, τα οποία θα αξιοποιήσουμε στη συνέχεια για την ερμηνεία του κειμένου. Εντοπίζουμε λοιπόν στο κείμενο τα θέματα εκείνα που μαρτυρούν ότι το περιεχόμενο του «Παπατρέχα» διέπεται από τις αρχές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως είναι:

- Η αξία της παιδείας

- Αν ήταν μορφωμένος ο Παπατρέχας, δε θα αντιμετώπιζε με τέτοια «έκπληξη» το γεγονός ότι μιλούσαν την Αγγλική τα μικρά παιδιά του Άγγλου περιηγητή ούτε θα ρωτούσε αν ο Όμηρος ήταν χριστιανός.
- Η αρετή είναι γέννημα παιδείας και καρπός ασκήσεως (σχόλιο αφηγητή).
- Σπουδάζει το γιο του με στερήσεις.
- Πείθει τους ενορίτες να προσλάβουν δάσκαλο «γραφής και αναγνώσεως».
- «Εγώ, τέκνον, είμαι αγράμματος!»
- Η στροφή στην αρχαιότητα ως παράγοντα διάπλασης ιστορικής συνείδησης (Κιτρομηλίδης, 2000, κεφ. 2)
  - Παρομοιάζει τον εαυτό του με τον Οδυσσέα.
  - Ενδιαφέρεται για την έκδοση του Ομήρου.
  - Αναφέρει τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης (12^{ος} αι.), σχολιαστή του Ομήρου.
  - Σέβεται και θαυμάζει τον εκδότη του Ομήρου.
  - Η συμπεριφορά του Παπατρέχα παραβάλλεται από τον αφηγητή προς τη στάση του Σωκράτη.
- Ο ιδιαίτερος ρόλος της γλώσσας
  - Βασική προϋπόθεση παιδείας η γνώση της Ελληνικής (ο ίδιος καυχάται για την ταχύτητα με την οποία διαβάζει το ψαλτήρι!)
  - Έστειλε το γιο του να μάθει σωστά Ελληνικά.
  - Ο νέος ιερέας ήταν «ειδήμων της Ελληνικής γλώσσης».
- Η αμφισβήτηση παραδοσιακών θεσμών / η κριτική θεώρηση των πραγμάτων / ο εξορθολογισμός⁷
  - Ασκεύει αμειδώς κριτική στον ανώτερο κλήρο.
  - Κατακρίνει την «ψωμοζητίαν» που χαρακτηρίζει τους κατοίκους της Βολισσού και βρίσκει λύση για την εξάλειψή της.
  - Προτιμά την ανάπτυξη του πνεύματος των συχωριανών του και όχι τη διαπλάτυνση της εκκλησίας: «ο θεός κατοικεί μέσα μας».
  - Έχει την ικανότητα της αυτοαξιολόγησης. Τελικά αμφισβητεί τον εαυτό του και την αποτελεσματικότητά του ως κληρικού ικανού να καθοδηγήσει και να πλάσει ψυχές.
- Η αισιοδοξία / η αγωνιστικότητα / η αγάπη για τη ζωή
  - Η διάθεση επικοινωνίας με τους άλλους / το ενδιαφέρον για τις ασχολίες τους (...)
  - Η εξεύρεση λύσεων σε θέματα πρακτικά (...)
  - Ο αγώνας για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης σε υλικό και σε πνευματικό επίπεδο (...)

- Το χιούμορ. «Το τερπνόν μετά του ωφελίμου», χαρακτηριστικό που απαντά σε πολλά κείμενα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (Μαλαφάντης, 1998· Μ.Ι.Ε.Τ., 1988, xviii).

Αναπτύσσουμε περαιτέρω τους δύο θεμελιώδεις άξονες του έργου του Κοραή: α) την παιδεία και β) τη γλώσσα.

α) *Η παιδεία*: Στον «Παπατρέχα» προβάλλεται η αξία της γνώσης⁸. Ο Πλούταρχος στο *Περί παιδων αγωγής* (2^α-ε) αναφέρει: Όλα τα αγαθά είναι για τον άνθρωπο αβέβαια και ευμετάβλητα. Μονάχα η παιδεία αποτελεί ένα οριστικό απόκτημα... Και ενώ για να μεταδοθούν τα άλλα αγαθά πρέπει αυτοί που τα κατέχουν να τα εγκαταλείψουν τη στιγμή ακριβώς που τα δίνουν, η παιδεία δεν εξαντλείται περνώντας από τον έναν στον άλλο. Είναι το μόνο πράγμα απ' όλα τα ανθρώπινα που μπορεί κανείς να το αποκτήσει οριστικά και να το διατηρήσει (Vernant, σ. 178-180). Η παιδεία θα επιφέρει, κατά τον Κοραή, την κοινωνική και ηθική ωριμότητα, που θα οδηγήσει και στην πολιτική αλλαγή (Κιτρομηλίδης, σ. 394 κ.ε.). Άλλωστε το βάρος που έδινε ο Κοραής στη «μεταμορφωτική» δύναμη της παιδείας επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι υπήρξε *Ιδεολόγος*⁹. Ο Κοραής στον «Παπατρέχα», που γράφτηκε κατά την περίοδο της προετοιμασίας της επανάστασης, ακολουθώντας και πάλι τη μέση οδό¹⁰, προβάλλει την ανάγκη για μόρφωση του κλήρου, ο οποίος θα συμβάλει στην παιδεία του έθνους και τελικά στην ελευθερία του.

β) *Η γλώσσα*: Το ζήτημα της γραπτής μορφής της γλώσσας είναι φλέγον για τον ελληνισμό εκείνης της περιόδου. Ο Κ. Θ. Δημαράς αναφέρει σχετικά με την ανάπτυξη της ανάγνωσης ως νεοεμφανιζόμενης «ασχολίας» της εποχής: «*Τώρα ο άνθρωπος θέλει να διαβάξει γιατί νιώθει πως ανήκει σε έναν κόσμο μεγάλο, και ότι μόνο με το διάβασμα θα μπορέσει να επικοινωνήσει μαζί του, ενώ από την άλλη μεριά έχει ανακαλύψει τη χαρά της άσκοπης ενέργειας, από την οποία το γένος ήταν αιώνες στερημένο*» (Δημαράς (2), σ. 14, 15). Οι λόγιοι της εποχής είχαν αντιληφθεί τη σπουδαιότητα της γλώσσας, αφού η γλώσσα θα οδηγούσε το λαό στην παιδεία και η παιδεία στην ελευθερία. Όμως ποια από τις δύο μορφές γλώσσας θα πρέπει να προτιμήσει το έθνος: την ελληνική/παλαιά γλώσσα ή την κοινή ημών γλώσσαν/διάλεκτον/τη νέα γλώσσα/τη σημερινή των Γραικών γλώσσα; Το γλωσσικό πρόβλημα γίνεται πλέον εμφανές (Μπαμπινιώτης, 1979, σ. 15-39· Browning, 1991, σ. 119-156· Κοπιδάκης, 1999, σ. 224-233). Ο Κοραής, αντίθετα με τους αρχαϊστές (Νεόφ. Δούκα, Αθ. Σταγειρίτη), τους υποστηρικτές της παράδοσης (Π. Κοδρικά) και τους «αριστερούς» (Αθ. Ψαλίδα) της εποχής του, υποστηρίζει τη «μέση οδό», δηλαδή τη βελτίωση της κοινής γλώσσας με καθαρό και διόρθωση (αντικατάσταση ξένων

λέξεων με ελληνικές και ενεργοποίηση ελληνικών, διαλεκτικών ή και αρχαίων λέξεων) (Μπαμπινιώτης, σ. 46).

Ακολουθεί συνοπτική παρουσίαση των θέσεων του Κοραή όπως διατυπώνονται στην Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου (βλ. Παράρτημα) όσον αφορά:

i. *την Ελληνική (=αρχαία γλώσσα)*: η είδησις (=γνώση) της Ελληνικής είναι απαραίτητη για την αναγέννηση του ελληνικού γένους... ωστόσο θα πρέπει να τη χρησιμοποιούμε μόνο εάν «καμμία ειδική περίστασις ήθελε μας αναγκάσει να γράψωμεν Ελληνιστί» ή όταν θέλουμε να αποδώσουμε ξένους «ιδιωτισμούς».

ii. *την κοινή/νέα γλώσσα*: σήμερα παρά ποτέ είναι χρεία να μελετάμε την κοινή γλώσσαν / να καλλύνωμεν και να διορθώνωμεν την γλώσσα που εθηλάσαμεν / μόνην (αυτήν) είναι δυνατόν να φέρωμεν εις τελειότητα... , διότι (τα επιχειρήματα):

- είναι η μητρική γλώσσα μας (αυτή εθηλάσαμε με το μητρικό γάλα),
- υπάρχει φυσική συνέχεια μεταξύ αρχαίας και νέας γλώσσας (σώζει πολλές λέξεις ελληνικάς (=αρχαίες ελληνικές),
- υπάρχει άρρηκτη σχέση μεταξύ (μητρικής) γλώσσας και νόησης (έχομεν χρεία να γράφωμεν εις την γλώσσαν εις την οποίαν και νοούμεν... / η γλώσσα είναι το εργαλείο με το οποίο η ψυχή πλάττει πρώτο ενδιαθέτως, έπειτα προφέρει τους λογισμούς της. Όταν το εργαλείον είναι ακατανόητον, ιωμένον ή κακά κατασκευασμένον, ατελές εξ ανάγκης μένει και το έργο του τεχνίτου...),
- Οι χώρες της Ευρώπης «πρόκοψαν», όταν άρχισαν να καλλιεργούν τις εθνικές γλώσσες τους¹¹ (τότε μόνο ονομάζονται τα έθνη φωτισμένα, όταν φέρωσι την γλώσσαν αυτών εις τελειότητα),
- Η επιβολή μιας γλώσσας με τη βία είναι αδύνατη. Η γλώσσα έχει τη δική της δυναμική· εξελίσσεται μόνη της (...κανείς μήτε έχει μήτε δύναται πόθεν να λάβη το δικαίωμα να λέγη προς το έθνος «ούτω θέλω λαλής, ούτω θέλω γράφης» / Μόνον ο καιρός έχει την εξουσίαν να μεταβάλλη των εθνών τας διαλέκτους, καθώς μεταβάλλη και τα έθνη).

iii. *την αξία της γλώσσας γενικά*:

- Η γλώσσα χαρακτηρίζει το έθνος (η γλώσσα είναι εν από τα πλέον αναπαλλοτριώτα του έθνους κτήματα).
- Η γλώσσα είναι το πιο «δημοκρατικό» αγαθό (από το κτήμα τούτο μετέχουν όλα τα μέλη του έθνους με δημοκρατική ισότητα).

iv. *το ρόλο των λογίων*:

- λαός μιμείται (το Γραικών το γένος αγαπά και τιμά τους ομογενείς λογίους. Οτινά τις αγαπά και τιμά φυσικά και μιμείται).

- Οι λόγιοι είναι υπεύθυνοι για τη διαμόρφωση της γλώσσας (Οι λόγιοι άνδρες του έθνους είναι οι νομοθέτες της γλώσσας την οποία λαλεί το έθνος / Γράφε μετά προσοχής και μελέτης, εκρίζωσον από την γλώσσαν τα ζιζάνια...).

5. Είναι ο Παπατρέχας άνθρωπος του Διαφωτισμού;

Μόνο ο Κοραΐς θα μπορούσε να συλλάβει έναν παπά-εκπρόσωπο του κλήρου που έτρεχε μπροστά από την εποχή του, έχοντας ως στόχο την κοινή ωφέλεια και αγωνιζόμενος με επιμονή και ενεργητικότητα όπως ο εμπνευστής του. Καταρχήν η επιλογή του ίδιου του ονόματος μάς δίνει το δικαίωμα να προχωρήσουμε σε μια λίγο αυθαίρετη ερμηνεία: ο Παπατρέχας είναι ο παπάς που προπορεύεται των συντοπιτών και της εποχής του, ο λαϊκός και προοδευτικός εκπρόσωπος του κλήρου. Είναι αυτός που δε νοιάζεται για το γράμμα, τον τύπο, γι' αυτό και χωρίς ενοχές προσπερνά τα καθίσματα της εκκλησιαστικής ακολουθίας. Είναι ευρηματικός: προσπαθεί να εφαρμόσει τις θρησκευτικές γνώσεις του στην καθημερινότητά του και να επιλύσει πρακτικά θέματα. Φιλομαθής (εκδηλώνει το ενδιαφέρον του για την έκδοση της *Οδύσσειας*) και με πνευματικές ανησυχίες (θα ήθελε να ήξερε σε ποια κατάσταση βρίσκεται ο Όμηρος), αμφισβητεί παραδοσμένες αξίες· φτάνει στο τέλος να αμφισβητήσει τον ίδιο του τον εαυτό. Ασκεί κριτική στους ενορίτες. Αντιλαμβάνεται τις ανάγκες που επιβάλλει η εποχή του. Καλοπροαίρετος (είναι βέβαιος ότι οι ανώτεροι κληρικοί έχουν κάθε διάθεση να βοηθήσουν ηθικά και υλικά την προσπάθεια του εκδότη της *Οδύσσειας*) και κοινωνικά ώριμος εργάζεται για το κοινό καλό: απόδειξη η απόφασή του να παραχωρήσει τη θέση του στο μορφωμένο ιερέα. Όπως ο Σωκράτης έκανε πράξη τα πιστεύω του, δε δίσταζε να απευθύνεται στους ειδικούς για να ανακαλύψει την αλήθεια των πραγμάτων. Ζει τη δική του αντίφαση: μέσα του συγκρούεται το νέο με το παλιό, με τρόπο όμως δημιουργικό. Είναι έτοιμος να αλλάξει: θαυμάζει, απορεί, εκστασιάζεται με το καινούριο στοιχείο, δεν είναι επιφυλακτικός, είναι ανοικτός στο νέο: *Ο Παπατρέχας είναι άνθρωπος της εποχής του. Πετυχαίνει να «μεταμορφώσει» τον εαυτό του, αλλά και την κοινότητα μέσα στην οποία ζει.* Αναγκαίες προϋποθέσεις για αυτή τη μεταμόρφωση:

- η θετική στάση απέναντι στο νέο (εδώ έχουμε προσφορά έως και αυτοθυσία),
- η προσαρμογή στις νέες συνθήκες,
- η κριτική στάση σε ό,τι επιβάλλεται ή θεωρείται δεδομένο / αντίσταση στην παράδοση,
- ο παραμερισμός του ατόμου χάριν του συνόλου, μια νέα κοινωνική ηθική¹²,
- αγάπη για τον άνθρωπο και το ενδιαφέρον για τις δραστηριότητές του, συμμετοχή στα δρώμενα της κοινότητας.

Ο ήρωας Παπατρέχας αν και εκπρόσωπος μιας αμετακίνητης και από αιώνες κυρίαρχης τάξης πραγμάτων και θεσμών, της εκκλησίας, κάνοντας την προσωπική του διαδρομή προς την αυτογνωσία και επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο του λειτουργημάτος του, θα πρωταγωνιστήσει τελικά στο κίνημα του φωτισμού στο μικρό χώρο της πνευματικής του εξουσίας (Μ.Ι.Ε.Τ., 1988, xvii). Οι άνθρωποι του «διαφωτισμού» -με την ευρεία έννοια- σε κάθε εποχή οραματίζονται, αντιστέκονται, αγωνίζονται, δραστηριοποιούνται, δε μιμούνται, αλλά δημιουργούν, βιώνοντας συνειδητά την εποχή τους.

6. Προεκτάσεις

Επειδή ο ρόλος της διδασκαλίας του λογοτεχνικού κειμένου είναι να ανοίξει ο δρόμος ανάμεσα σε αυτό και στην κοινωνία μέσα στην οποία ζούμε, επιβάλλεται η αναφορά στο «σήμερα», στην καθημερινή πραγματικότητα των μαθητών. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης προτείνονται τα ακόλουθα θέματα προς συζήτηση:

- Ο Καντ το 1784 συνόψισε με δύο λέξεις δανεισμένες από τον Οράτιο το περιεχόμενο του Διαφωτισμού: 'sapere aude'. Θυμίζει το «Τόλμησον φρονεῖν» του Αισχύλου, όπως παρατηρεί ο Κ. Θ. Δημαράς, καθώς και το «δράξασθαι παιδείας» του Πλουτάρχου. Πιστεύετε ότι οι παραπάνω «προτροπές» των διαφωτιστών εφαρμόζονται από το σημερινό άνθρωπο;
- Να μεταγράψετε μία παράγραφο του κειμένου στη σημερινή γλώσσα.
- Διαπιστώνετε ότι η γλώσσα των κειμένων του Κοραή διαφέρει από τη σημερινή μορφή της Ελληνικής. Στην πορεία του χρόνου σημειώθηκαν μεταβολές σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα: στο φωνολογικό/μορφολογικό: π.χ. *εξεύρεις, ήκουες*, στο συντακτικό: π.χ. *ταῦτα λέγων, ἄνδρα ὅστις*, στο σημασιολογικό: π.χ. *εἶδησις* (τότε σήμαινε γνώση ενώ σήμερα οτιδήποτε πληροφορείται κάποιος), *διάλεκτος* (τότε σήμαινε τη γλώσσα, την κοινή υπό του λαού ομιλουμένη γλώσσα, τη γλώσσα κάποιου έθνους, ενώ σήμερα τη γλωσσική ποικιλία που διαφοροποιείται από την επίσημη μορφή γλώσσας).
- Να βρείτε τέτοιες περιπτώσεις μεταβολών στο κείμενο του «Παπατρέχα» και στο κείμενο της «Επιστολής προς Αλέξανδρον Βασιλείου».
- Να γίνει αναφορά στον αρχαίο ελληνικό διαφωτισμό, τους σοφιστές. Να σχολιαστούν τα θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν οι μεγαλύτεροι εκπρόσωποι του αρχαίου ελληνικού διαφωτισμού -γνώση/αλήθεια, νόμος/φύση, θρησκεία/πολιτισμός, ηθική- για να μπορέσουν οι μαθητές να αντιληφθούν τα κοινά ίσως πεδία των δύο εποχών.

- Η σημερινή μορφή της Ελληνικής περιλαμβάνει πλήθος ξένων λέξεων. Αφού συγκεντρώσετε αρκετές τέτοιες λέξεις, συζητήστε ποια άποψη, κατά τη γνώμη σας, θα εξέφραζε για τη γλώσσα μας ο Κοραΐς, αν ζούσε σήμερα.
- Την εποχή της παγκοσμιοποίησης, κατά την οποία η εξάπλωση της γνώσης και της πληροφόρησης, των φώτων δηλαδή, επιτυγχάνεται με ρυθμούς ιλιγγιώδεις, διαβάζουμε σε τίτλους εφημερίδων¹³ ότι «οι νέοι της Αμερικής απομακρύνονται από το σκοτάδι» και απορούμε πώς είναι δυνατόν στην κατεξοχήν ήπειρο της πρωτοπορίας οι άνθρωποι να βρίσκονται ακόμα μακριά από τα φώτα της γνώσης, κάτι που ίσως θα ήταν περισσότερο αναμενόμενο για κατοίκους άλλων, λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών. Πώς ερμηνεύετε την παραπάνω αντίφαση;
- Ποια προβλήματα αντιμετωπίζουμε σήμερα όσον αφορά τη διατήρηση της εθνικής γλώσσας μας; (γλώσσες ισχυρές - γλώσσες ασθενείς - γλωσσικός ηγεμονισμός - γλωσσική «οικολογία»)
- Διανύουμε μια εποχή κατά την οποία κυριαρχεί η υπερπληροφόρηση (τύπος, βιβλία, φιλμ, ντοκιμαντέρ, κόμικς, συνεντεύξεις, εκδηλώσεις κ.τ.λ.) και η διάχυση της γνώσης μέσω των νέων τεχνολογιών. Σε μια τέτοια εποχή πώς μπορεί να ερμηνευτεί το φαινόμενο του αναλφαριθμητισμού;

7. Προτεινόμενες ασκήσεις - δραστηριότητες

- α. Να γράψετε το κείμενο του «Παπατρέχα» αφαιρώντας τα διαλογικά μέρη και την αφήγηση. Κρατήστε μόνο τα σχόλια του αφηγητή. Από τα σχόλια του αφηγητή-συντάκτη της επιστολής να χαρακτηρίσετε τον πρωταγωνιστή της αφήγησης, τον Παπατρέχα. (Η άσκηση μπορεί να εφαρμοστεί σε συγκεκριμένες ενότητες του κειμένου).
- β. Να αποδώσετε το περιστατικό που συνέβη μέσα στην εκκλησία (1^η παράγραφος) από την οπτική γωνία του ίδιου του Παπατρέχα ή κάποιου χωρικού που βρισκόταν στο εκκλησίασμα την ώρα εκείνη.
- γ. Αποδείξτε ότι ο «Παπατρέχας» αποτελεί κείμενο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.
- δ. Πώς ερμηνεύετε το ενδιαφέρον του Παπατρέχα για την έκδοση της *Ιλιάδας*;
- ε. Ποια είναι η θέση του Κοραΐ όσον αφορά τη μελέτη της «Ελληνικής»; Σε τι ωφελεί η «γυμνασία» της;
- στ. Δέχεται η γλώσσα «κανονισμούς» και «ρυθμίσεις»; Ποια είναι η άποψη του Κοραΐ;

Παράρτημα

Ακολουθούν αποσπάσματα από τα «Προλεγόμενα» του Αδαμάντιου Κοραή στην έκδοση των *Αιθιοπικών* του Ηλιοδώρου (1804)¹⁴.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,

περί της νέας του Ηλιοδώρου¹⁵ εκδόσεως, περί αυτού του Ηλιοδώρου και των προ αυτού και μετ' αυτόν Μυθιστοριογράφων· και, κατά παρέκβασιν, περί της κατά μικρόν βαρβαρωθείσης Ελληνικής¹⁶ και της εξ αυτής γεννηθείσης των Γραικών γλώσσης.

«...Αλέξανδρε φίλε, ...εξεύρεις, καθώς εγώ, πόσον είναι αναγκαία εις το να επιταχύνη την αρχομένην του Ελληνικού γένους αναγέννησιν, η είδησις (=γνώσις) της Ελληνικής γλώσσης... Εν από τα μέσα του να ευκολύνη τις την μάθησιν αυτής είναι και το να την παραβάλλη, όταν την παραδίδη, με την κοινήν ταύτην γλώσσαν, την οποίαν εθηλάσαμεν με το μητρικόν γάλα. Όσον και αν εβαρβαρώθη, αυτή σώζει πολλές λέξεις ελληνικάς, και πολλές σημασίας λέξεων, τας οποίας ματαιώς ήθελε τις ζητήσει εις τα Λεξικά... Σήμερον μάλιστα παρά ποτέ είναι χρεία να μελετάτε ταύτην την γλώσσαν, σήμερον οπόταν, αναγκαζόμενοι να μεταγλωττίσετε των Ευρωπαίων τα σοφά συγγράμματα, κινδυνεύετε να γεμίσετε την κοινήν ημών διάλεκτον από ιδιωτισμούς άλλων εθνών, να της αφαιρέσετε, εξ αγνοίας, όσα καλά έμφυτα έχει και όσα δύναται να προσλάβη χωρίς βίαν από την μητέρα της την Ελληνικήν...

Ηύξησε την άγνοιαν ταύτην και της παλαιάς και της νέας γλώσσης η επικρατήσασα έως τώρα κακή και διεστραμμένη συνήθεια να καταφρονώμεν την νέαν, την οποίαν μόνην είναι δυνατόν να φέρωμεν εις τελειότητα, γράφοντες εις την παλαιάν, την οποίαν, αν και μυριάκις περισσότερον εννοούμεν, δεν είναι τρόπος να γράψωμεν εντελώς, καθώς εγράφετο εις τους ευτυχείς αιώνας της Ελλάδος... Δεν εννοώ με τούτο ότι πρέπει να αμελήσωμεν παντάπασι το να γράφωμεν Ελληνιστί. Η γυμνασία της Ελληνικής γλώσσης είναι ωφέλιμος εις τους νέους, εν όσω σπουδάζουν εις τα φροντιστήρια... Αλλ' αφού αφήσωμεν τα φροντιστήρια, ή και πριν έτι τ' αφήσωμεν πρέπει να γυμναζόμεθα, εξαιρέτως εις το να καλλύνωμεν και να διορθώνωμεν όσον είναι δυνατόν την γλώσσαν, την οποίαν εθηλάσαμεν με το γάλα και εις μόνην την οποίαν εσυνειθίσαμεν να εξηγώμεν ό,τι συλλογίζόμεθα· παρεκτός εάν καμμία ειδική περίστασις ήθελε μας αναγκάσει να γράψωμεν Ελληνιστί...

Ημείς έχομεν χρείαν μεγάλην να γράφωμεν εις την γλώσσαν, εις την οποίαν και νοούμεν, εάν θέλωμεν και τα νοήματα της ψυχής ημών να κατανοήσωμεν, και την γλώσσαν ικανήν να τα εκφράζη να καταστήσωμεν. Αρκεί να παρατηρήση τις την πρόοδον του ανθρωπίνου πνεύματος των άλλων εθνών, διά να καταλάβη ότι τότε μόνον ονομάζονται τα έθνη φωτισμένα, όταν φέρωσι την γλώσσαν αυτών εις τελειότητα. Οι Ιταλοί, οι Γάλλοι, οι Άγγλοι, τότε αληθώς άρχισαν να ελευθερούνται από την βαρβαρότητα, όταν οι κατ' αρχάς ολίγοι

λόγιοι αυτών άνδρες κατεχέρησαν να γράφωσιν εις την κοινήν αυτών γλώσσαν. *Η γλώσσα είναι το εργαλείον με το οποίον η ψυχή πλάττει πρώτο ενδιαθέτως, έπειτα προφέρει τους λογισμούς της.* Όταν το εργαλείον είναι ακατανόητον, ιωμένον ή κακά κατασκευασμένον, ατελές εξ ανάγκης μένει και το έργο του τεχνίτου...

Η γλώσσα είναι εν από τα πλέον αναπαλλοτριώτα του έθνους κτήματα. Από το κτήμα τούτο μετέχουν όλα τα μέλη του έθνους, με δημοκρατικήν, να είπω ούτως, ισότητα, κανείς όσον ήθελε είσθαι σοφός, μήτ' έχει, μήτε δύναται πόθεν να λάβη το δικαίωμα να λέγη προς το έθνος, "Ούτω θέλω να λαλής, ούτω θέλω να γράφης"... Μόνος ο καιρός έχει την εξουσίαν να μεταβάλλη των εθνών τας διαλέκτους, καθώς μεταβάλλει και τα έθνη...

Ίσως ήθελέ τις νομίσει ότι αντιφάσκω αυτός εις εαυτόν, επειδή προ ολίγου έλεγον ότι πρέπει να διορθώσωμεν και να καλλύνωμεν την κοινήν ημών γλώσσα, τώρα δε φαίνομαι τρόπον τινά ότι θέλω να την γράφωμεν, καθώς την λαλεί ο χυδαίος λαός ... Μην αμφιβάλλωμεν ότι το Γραικών το γένος εξύπνησε την σήμερον από της αμαθείας τον ύπνον, βλέποντες ότι τιμά και αγαπά τους ομογενείς λογίους άνδρας. Οτινά τις αγαπά και τιμά φυσικά και τον μιμείται. Γράφε μετά προσοχής και μελέτης, εκρίζωσον από την γλώσσαν τα ζιζάνια της χυδαιότητος, όχι όμως πάραυτα με την δικέλλαν, αλλά με την χείρα και κατά μικρόν εν οπίσω του άλλου· σπείρε εις αυτήν τα Ελληνικά σπέρματα, αλλά και αυτά με την χείρα και όχι με τον σάκκον. Και θέλεις απορήσει πώς εις ολίγον καιρόν οι λέξεις και οι φράσεις σου επέρασαν από το βιβλίον εις του λαού τα στόματα. Οι λόγιοι άνδρες του έθνους είναι οι νομοθέται της γλώσσης, την οποία λαλεί το έθνος...

Σημειώσεις

1. *Κ.Ν.Α.* Γ' Γυμνασίου (2005). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ. 71-75.
2. Βλ. Παράρτημα.
3. Ο Κοραής συνηθίζει να υπογράφει ως Ζ.Λ. (Ζών Λογικών). Ως «τέκνο» του διαφωτισμού θεωρούσε τον ορθό λόγο, τη λογική, αποφασιστικής σημασίας στοιχείο για την προαγωγή του ανθρώπου (Μ.Ι.Ε.Τ., 1988, xv).
4. Μακεδόνας λόγιος Δ. Αργυριάδης, ο οποίος τύπωσε το 1842 στην Αθήνα τον «Παπατρέχα», αποκάλεσε το έργο του Κοραή *μυθιστόρημα* (Μ.Ι.Ε.Τ., 1988, viii). Ο Άλκης Αγγέλου αποκαλεί τον «Παπατρέχα» *αφήγημα*: «...δηλαδή το αυτοτελές εκείνο αφήγημα που εμείς συνηθίσαμε να αποκαλούμε συνοπτικά με το όνομα *Ο Παπατρέχας*...» (Αγγέλου, 1970, σ. 15), και ο Κ. Θ. Δημαράς αξιολογώντας τον «Παπατρέχα» αναφέρει ότι «η νεοελληνική αφηγηματική πεζογραφία ξεκινάει από το έργο ενός λογίου» (Δημαράς (1), σ. 214).
5. Μπορούμε να παραπέμψουμε τα παιδιά στο σχετικό κεφάλαιο της *Ιστορίας* Γ' Γυμνασίου (2005). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β. με θέμα την παιδεία του γένους (σ. 116-119).

6. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί *Ο Διδάσκαλος Πέτρος ή ο πεπαιδευμένος του χωριού*, βιβλίο του όψιμου Διαφωτισμού, το οποίο εκδόθηκε στη Γαλλία το 1831 και μεταφράστηκε στην Ελλάδα είκοσι χρόνια αργότερα. Στο κείμενο ο «διδάσκαλος Πέτρος» *διαλέγεται* συνεχώς με τους μαθητές του (Μαλαφάντης, 1998).
7. Ο ίδιος ο Κοραΐς ήρθε σε ρήξη με την παράδοση. Κατηύθυνε τα όπλα της κριτικής ακόμα και κατά του σκοταδισμού και της διαφθοράς μιας μερίδας του ανώτερου κλήρου και εκπροσώπων της παραδοσιακής παιδείας. Ανέτρεψε επίσης τις ψευδαισθήσεις περί ρωσικής βοήθειας στην ελληνική υπόθεση (Κιτρομηλίδης, 2000, σ. 401, 402).
8. Στα «Προλεγόμενα» των τεσσάρων πρώτων ραψωδιών της *Ιλιάδας* μπορεί κανείς να βρει πολλά σημεία στα οποία γίνεται αναφορά στην αξία της γνώσης. Τέτοια αποσπάσματα καλό θα ήταν να αξιοποιηθούν κατά τη διδασκαλία. Βλ. ενδεικτικά Αγγέλου, ό.π., σ. 64, 65, 147 κ.α.
9. *Ιδεολόγοι* ονομάστηκαν οι διανοούμενοι οι οποίοι, σταθερά προσηλωμένοι στις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας, αποδοκίμαζαν τη βιαιότητα της εφαρμογής των αρχών αυτών και κρατήθηκαν μακριά από την πολιτική δράση στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης και του Ναπολέοντα (Δημαράς, 2002, σ. 11).
10. Ο Κοραΐς έζησε στο Παρίσι τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης και επηρεάστηκε βαθιά από τη νέα κατάσταση πραγμάτων (βλ. Τι είναι η Βαστίλλη, *Ιστορία Γ΄* Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., σ. 93). Ωστόσο, οι ακρότητες που είδε στη Γαλλική Επανάσταση τον απωθούσαν. Έγραφε «λατρεύω την ελευθερία, αλλά θα ήθελα να τη βλέπω θρονιασμένη ανάμεσα στην δικαιοσύνη και στον ανθρωπισμό» ή «είμαι ερωτομανής της ελευθερίας, αλλά αγαπώ, φίλε μου, και τη δικαιοσύνη. Ελευθερία χωρίς δικαιοσύνη είναι καθαρά ληστεία» ή «δεν εσφάγη ποτέ τυραννία με σφαγήν τυράννων» έγραφε, όταν δολοφονήθηκε ο Καποδίστριας.
11. Σχετικά με τη γλώσσα ως στοιχείο ταυτότητας του έθνους μπορεί να αξιοποιηθεί το κείμενο-απόσπασμα από τη *Νεωτερική Γεωγραφία* των Γρ. Κωνσταντά και Δανιήλ Φιλίππιδη, 1791, από το βιβλίο της *Ιστορίας Γ΄* Γυμνασίου (2005). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ. 80.
12. Ο διδάσκων μπορεί να βρει αφορμή να αντιδιαστείλει το ορθολογικό πνεύμα του *Διαφωτισμού* με το μελαγχολικό πνεύμα του *ρομαντισμού*, που ανθούσε τότε στην Ευρώπη. Στο ρομαντισμό ο ήρωας κλείνεται στον εαυτό του και παραιτείται από οποιαδήποτε μορφή αγωνιστικότητας. Ο Διαφωτισμός όμως ως κίνημα κοινωνικό και πνευματικό δεν εξάγει τον ατομικισμό ως επιλογή ζωής. Ο Παπατρέχας κάθε άλλο παρά βυθισμένος στα προβλήματά του προσπαθεί να παρέμβει θετικά, όσο

- του επιτρέπουν τη δεδομένη στιγμή οι δυνάμεις του, στη ζωή των άλλων και διαμορφώνει ένα θετικό κλίμα που διέπεται από αγωνιστικότητα και αισιοδοξία.
13. *Καθημερινή*, Κυριακή 12 Φεβρουαρίου 2006: «Δεν είμαστε τα μοναδικά θύματα. Ο Αμερικανός ιστορικός Χάουαρντ Ζιν επιτίθεται στην πολιτική της χώρας του».
  14. Δημαράς (2), σ. 100 κ.ε. Στη μεταγραφή του πρωτότυπου κειμένου ακολουθούμε το μονοτονικό σύστημα, κρατάμε όμως την ορθογραφία του Κοραή.
  15. Έζησε γύρω στο τέλος του 4^{ου} αι. μ.Χ. Σύμφωνα με τον Κοραή, το έργο του Ηλιοδώρου *Αιθιοπικά* αποτελεί την τελειότερη από τις σωζόμενες ελληνικές μυθιστορίες. Αναφέρεται στην περιπετειώδη ιστορία δύο ερωτευμένων, του Θεαγένη και της Χαρίκλειας.
  16. Ελληνική: αναφέρεται στην Αρχαία Ελληνική, την οποία αντιδιαστέλλει προς την «κοινή», «καθωμιλημένη» κ.τ.λ.

Βιβλιογραφία

- Αγγέλου, Α. (επιμ.) (1970). *Αδαμάντιος Κοραής, Ο Παπατρέχας*. Αθήνα: Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.
- Browning, R. (1991). *Η Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική Γλώσσα*. Αθήνα: Παπαδήμα.
- Δημαράς, Κ. Θ., (1). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Από τις πρώτες ρίζες μας ως την εποχή μας*, 2^η έκδ. Αθήνα: Ίκαρος.
- Δημαράς, Κ. Θ., (2), (επιμ.). *Ο Κοραής και η εποχή του*. Βασική Βιβλιοθήκη 9. Αθήνα: Αετός Α.Ε.
- Δημαράς, Κ. Θ. (2002⁸). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Νεοελληνικά Μελετήματα 2. Αθήνα: Ερμής.
- Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη Γ' Γυμνασίου* (2005). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Κιτρομηλίδης, Π. (2000⁹). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Κοπιδάκης, Μ. Ζ. (επιμ.) (1999). *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α.
- Μαλαφάντης, Κ. (1998). Το τερπνόν μετά του ωφελίμου: μια αμετάκλητα καταδικασμένη συζυγία; *Νέα Παιδεία*, 88, 48- 56.
- Μ.Ι.Ε.Τ. (1988). *Κοραή Αδαμαντίου Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*. Τόμος Β'. Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1979). *Νεοελληνική Κοινή*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1994). *Ελληνική Γλώσσα, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παρίσης, Ι., & Παρίσης, Ν. (2005). *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Scholes, R. (2005). *Η δύναμη του κειμένου, Λογοτεχνική Θεωρία και Διδασκαλία των Γραμμάτων*, μτφ. Ζ. Κ. Μπέλλα. Αθήνα: Παραφερνάλια-Τυπωθήτω.
- Vernant, J-P. (1989²). *Μύθος και σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα*, μέρος Α'. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.